

ROMANCI VE DÜŞÜNÜR OLARAK KEMAL TAHİR'İN GÜNÜMÜZ AÇISINDAN ANLAMI

Ufuk ÖZCAN

Özet: Kemal Tahir, Türkiye'de örneği ender görülen bir romancıdır. Kemal Tahir romantizmin içine düşmeden yazdığı roman ve fikir yazılarıyla Anadolu insanının gerçekliğini yansıtmaya çalışmış, Ortodoks görüşleri ve hazır kalıpları sorgulama çabasından vazgeçmemiştir. Kemal Tahir'in özgün düşünce arayışı, Batı'nın dayattığı evrensel şemaların en azından Türkiye gerçeğine uymadığının bilincinin ürünüdür. Bu anlamda bu çalışmada Kemal Tahir'in önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kemal Tahir, Marksizm, Asya Tipi Üretim Tarzı.

THE MEANING OF KEMAL TAHİR AS A NOVELIST AND THINKER IN TERMS OF TODAY

Ufuk ÖZCAN

Abstract: Kemal Tahir is a novelist whose example is rare in Turkey. Kemal Tahir has tried to reflect the reality of the Anatolian people with his novels and writings of ideas without falling into romanticism, and he has not abandoned his effort to question Orthodox opinions and ready-made patterns. Kemal Tahir's search for original thinking is the product of an awareness that the universal schemes imposed by the West do not at least fit the reality of Turkey. In this sense, in this study, the importance of Kemal Tahir will be emphasized.

Keywords: Kemal Tahir, Marxism, Asiatic Mode of Production.

ROMANCI VE DÜŞÜNÜR OLARAK KEMAL TAHİR'İN GÜNÜMÜZ AÇISINDAN ANLAMIMI*

Ufuk Özcan

Kemal Tahir'in bütün entelektüel ve edebi performansını belirleyen bir özelliği var. Yedi rengin ılıman ortamında değil, Türkiye'nin Tanzimat'tan beri süregelen kutupsal düşünce ortamında reel sağ ve sol kalıpların ötesinde yaşamış, yazmış ve düşünmüş olması. Onun düşünür ve romancı olarak portresi çıkarılmaya çalışıldığında, çağdaşı olan birçok yazardan farklılaşan noktaları olduğu görülür. 1910-1973 yılları arasında yaşamış, kendi döneminin bütün alt üst oluşlarından etkilenmiş, gelişmeleri takip etmiş, çevresinde olan bitenle hesaplaşmış, hem sanatçı duyarlılığı hem de tarih-toplum bilinci oldukça gelişmiş bir insan Kemal Tahir. 63 yıllık ömrüne oldukça verimli bir birikimi sığdırmayı başarmış bir düşünür-romancı. Bu noktada bir tespitimizi netleştirelim; Kemal Tahir salt romancı kimliğiyle teşhis ve tahlil edilebilecek bir aydın değil. Aynı zamanda çağdaş toplum düşüncesine de katkıda bulunmuş, toplum düşüncesinin seyrini etkilemiş bir düşünce insanı. Romancı kimliği ile düşünür kimliği arasında kopmaz bağlar var. Bu açıdan Kemal Tahir Türkiye'de örneği nadir bulunur bir romancı.

Kemal Tahir, çocukluk yıllarını Mütareke, işgal, imparatorluğun çöküşü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu şartlarında yaşamıştır. Ardından, Tek Parti dönemine, Çok Partili yıllara, Soğuk Savaş ortamına ve birbiri peşi sıra gelen iki askeri darbeye tanık olmuştur. Cemil Meriç'in "*özgür düşüncenin kuduz köpek gibi kovalandığı zamanlar*" sözünü hatırlamak, belki Kemal Tahir'i anlamak için bize bir kapı açabilir. Bugünden bakıldığında daha iyi anlaşılıyor ki, Kemal Tahir öylesine netameli bir ortamda kendi çağdaşlarından da oldukça farklı diyebileceğimiz tepkiler veriyor; ezber bozan, özgün düşünceler üretiyor. Bu düşüncelerin arkasında derin bir sorgulama çabası bulunduğu gözden kaçırılmamalı. Şunu özellikle belirtelim, Kemal Tahir donmuş fikirler karşısında bir putkırıdır. Ama bu putkırıcılık Bizans tarzı, skolastik önyargılarla beslenmiş bir ikonoklastım (ikonakırıcılık) değildir. Kemal Tahir, buzlaşmış, katılaşmış, buhran içinde kıvranan çağdaş Türk düşüncesinin buzkıranıdır. Daha gençlik döneminde Marksizm

* TRT Arapça televizyonunda 22 Nisan 2015 tarihinde yaptığım konuşmamın gözden geçirilmiş metnidir.

tartışmalarından etkilenmiş, ancak Marksizmin Türkiye gerçekliğini anlamak ve yorumlamak için yeterli olmadığını fark etmiştir. (Onun en ağır eleştirmenleri bile, aradan geçen kırk küsur sene sonra, adını anmadan onun fikirlerini ve tavırını doğrulayan sözler ediyorlar.) Kemal Tahir, romanları ve fikir yazılarıyla Anadolu insanının gerçekliğini hiçbir zaman romantizme kapılmadan yansıtmaya çalışmış, Ortodoks kanaatleri, hazır kalıpları sorgulama çabasından vaçgeçmemiştir. Bu açıdan yörüngesini, pusulasını şaşırمامış, entelektüel nomos'unu yitirmemiş, ender düşünür-romancılarımızdan biri sayılmalı, hakkı teslim edilmelidir. Marksizmi Batıcılıkla eş sayan, Sovyet ya da Çin güdümüne girmeyi, o da olmadı Üçüncü Dünya-Baas tarzı bir kafes-solculuğuyla yetinmeyi marifet bilen, sosyalizmi monist-otoriter komünist partilerin güdümünde yorumlayan ilkel ve şematik sosyalizm yorumları ona fersah fersah uzaktır. Kemal Tahir, akıntıya karşı yüzdüğü için hep özgünlük arayışı içinde olmuştur. Yoksa özgünlük, onun için küresel borsada kıymetlendirilecek bir sermaye değildir, hiçbir vakit de olmamıştır. Onun özgünlük, yerlilik arayışları, kimilerinin gözünde görüldüğünün tersine bir «alaturkalık» örneği veya «alaturka sosyalizm» değildir. Kemal Tahir'in özgün düşünme arayışı, Batı tarafından dayatılan evrensel şemaların en azından Türkiye gerçekliğine uymadığına ilişkin bir farkındalığın ürünüdür.

Yazarın portresini anlamlı kılacak bir şeyi daha ekleyelim, Kemal Tahir hayatının hiçbir döneminde herhangi bir siyasal partinin, herhangi bir kliğin, dar menfaat çevresinin parçası olmamış, iradesini parti programlarına, parti kurullarına teslim etme kolaylığına kapılmamıştır. Bu açıdan da farklı bir aydınla karşı karşıya olduğumuzu bilmeliyiz. Eğer çağdaşı olan aydınlar gibi, birtakım konjonktürel siyasal hareketlere kolayca angaje olma yoluna gitmiş olsaydı, acaba kendi kimliğini bulabilir miydi? Kuşkusuz hayır.

İlk çalışması: Namık Kemal kitabı

İlk kitabı, 1936'da yayımladığı *Namık Kemal İçin Diyorlar ki* adlı kitapçık oldu. Kitapçık, Namık Kemal hakkında yaptığı yedi soruluk ankete çeşitli şair ve yazarlar tarafından verilen yanıtlardan oluşmaktaydı. Kitapta yer alan sorular arasında şunlar vardı: Namık Kemal neden laik değildi? Edebiyatımızdaki tesirleri ve gazeteciliği? Namık Kemal'in istibdatla yaptığı mücadele bir inkılapçı karakter taşıyor mu? Bugünkü gençlik Namık Kemal'i neden ideal bir kahraman saymak istiyor?

Falih Rıfki Atay, Vâlâ Nureddin, Hüseyin Cahit Yalçın, Peyami Safa, Ercüment Ekrem Talu, Sadettin Nüzhet Ergun, Kerim Sadi Cerrahoğlu, Dr. Fuad Sabit, Nâzım Hikmet, Hüseyin Avni Şanda ve Suat Derviş'in¹ yanıtlarını ve Kemal Tahir'in onların görüşleri üzerinden yaptığı saptamalarını içeren kitapçık o dö-

¹ Kemal Tahir'in anket kapsamında Suat Derviş gibi dikkat çekicidir.

nemde edebiyat dünyasında geniş yankı bulmuştu. Bu çok katkılı çalışma, Kemal Tahir'in o gençlik yıllarında bile gerçekçilikten taviz vermeyen bir sosyalist olarak (bunu derken, natüralist edebiyata veya sosyalist-gerçekçi akıma kapılmış olduğunu kesinlikle kastetmiyorum, tam tersine Kemal Tahir, her iki akıma da mesafeli durmuştur) Türk edebiyatının macerasıyla eleştirel bir bakış açısıyla ilgili olduğunu gösteriyor. Daha önemlisi, genç Kemal Tahir'in daha o yaşta, içi kof, sürekli birbirini tekrar eden/klonlayan ve karton tipler yaratan milliyetçi romantizme ve Yeni Türkiye'nin günü kurtarmaya eğilimli, fatalist denilebilecek genel geçer uyumcu eğilimlerine karşı duruşunun ifadesidir, önemli bir tavrıdır. Bu, Kemal Tahir'in kendine has bilinçlenme serüvenini yansıtmaya ve sonradan da hep sürecek arayışlarını anlamak açısından önemli bir noktadır.

Nitekim *Notlar 12: Çöküntü* adlı kitabının "Namık Kemal-Romantizm" başlıklı kısmında şöyle yazacaktı: "Kadercı Ziya Paşa ile Namık Kemal'in temsil ettikleri Yeni Osmanlıcılık, Tanzimat'tan umulan kurtuluşun elde edilememesi sonunda düşülmüş bir karamsarlıktan başka bir şey değildir. Böylece Yeni Osmanlılar, Tanzimatçılara göre geriye düşmüşlerdir. Ama, bir kurtuluş tutumu, temel meselelere inmedikçe işe yaramadığına göre, bütün yarım yırtık davranışların dönüp dolaşıp geldikleri yerdir." der ve yine bir diğer yazısında aynı iddiasını 1962'ye kadar getirir: "Fransız aristokrasisi büyük ihtilalden sonra nasıl gerçeklerden kaçmak için romantizme sığınmışsa, Osmanlılar da, Genç Osmanlıların getirdiği aynı sulusepken romantizme sığınmışlardır. Avrupa'dakiler bu romantizme klasisizmden ve bilime dayanan gerçekçilerden sonra geçtikleri için sadece tabiata ve insanın hasta duygululuğuna gitmişler, buna karşılık Osmanlı romantikleri çoğu zaman palavraya düşen bir kasıtlı romantizm bulabilmişlerdir. Bu açıdan bakılırsa Namık Kemal'in vatanseverliği, gerçeklere karşı çıkmış sulu bir romantizmden başka bir şey değildir ve bu romantizm 1962'ye kadar artarak gelişmiş, bütün eğitim sistemini tutmuş, hatta gerçekçi geçinenlerin dünya görüşlerine bile temel olmuştur."

Cezaevi yılları

Kemal Tahir 1938'de yargılandı ve hapse girdi. Suçlanmasının nedeni ast-subay olan kardeşi Nuri Tahir'e Sabahattin Ali'nin bir kitabını vermektir. "Donanma Davası" veya "Bahriye Olayı" diye adlandırılan bu dava nedeniyle Donanma Komutanlığı Mahkemesi'nde yargılandı, on beş yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya ve Nevşehir cezaevlerinde on iki yıl hapis yattı. Hapishanedeki yıllarını okuyarak, mahkumları gözlemleyerek ve "sarı defter"ine yazarak geçirdi. Cezaevinde Anadolu insanını daha yakından tanımıştır. Roman kahramanlarının çoğunda burada tanıdığı insanlardan izler vardır. Cezaevi tecrübesi Kemal Tahir için ömrü boyunca silinmeyecek bir etki bırakmıştır. Türkiye'de cezaevi kurumunun yakın zamanlara kadar bilinen bir özelliği vardı: Hapishaneler, siyasi mahkumlar için bir okul, bir üniversiteydi.

1930'lu-1940'lı yıllarda bu olgu Kemal Tahir ve Hikmet Kıvılcımlı için fazlasıyla geçerlidir. 1950'lerde başlayıp ölümüne dek yazdığı romanlarında ve entelektüel birikiminde cezaevi yıllarının, oradaki gözlemlerinin, okumalarının ve hesaplaşmalarının büyük rolü vardır.

Öz yaşam öyküsünün sınırları içinde anlam kazanan iki romanı

Yorgun Savaşçı adlı romanı, Kemal Tahir'in kendisiyle, Osmanlı Devleti, Cumhuriyet Türkiye'si ve genel olarak da Batılılaşma macerası ile hesaplaşmasının sonucu olarak 1965 yılında ortaya çıktı. Resmi tarih söylemine aykırı görüşler içeren yaklaşımı dolayısıyla tarihi çarpıtmakla eleştirildi. 1980 yılında romanın TRT tarafından filme çekilmesi ile yeniden gündeme gelen eleştiriler, 1983'te film başbakanın emri ile yakılmasına yol açtı.

Yorgun Savaşçı, Mütareke'den Milli Mücadele'nin ilerleyen safhalarına kadar geçen olayları bir İttihat ve Terakki üyesi ve Osmanlı yüzbaşısı olan Cemil'in hikayesi üzerinden anlatır. *Yol Ayrımı*'nda yan karakterlerden biri olarak karşımıza çıkan Cehennem Topçu Cemil, *Yorgun Savaşçı*'nın da baş kahramanıdır. Romanın adı, içeriğiyle öylesine uyumludur ki, İstanbul'a döndükten sonra bile bir türlü üzerinden atamadığı yorgunluğu dinlendikçe çoğalan Cemil, bir yandan aşık olup evlendiği teyze kızı Neriman ile her şeyi bırakıp uzakta bir köyde yaşamayı isteyecek kadar bıkkın, diğer yandan Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katılmayı isteyecek kadar cesurdur. Roman, Kemal Tahir'in Osmanlı devlet yapısı hakkındaki tarih tezlerini ve Doğu-Batı sorununa yaklaşımını başarıyla yansıtır, gerçekçilikten taviz vermez.

Bir başka tarihsel dönem romanı, *Kurt Kanunu*, 1969 yılında yayımlanmıştır; 1926'da Atatürk'e yapılması planlanan suikast girişiminin arka planını konu alır. Kemal Tahir, dönemi İttihat ve Terakki'nin kıyıda köşede kalmış bazı üyelerinin gözüyle anlatırken İttihatçılar arasında yaşanan çekişme ve hesaplaşmaları aktarır. Romanın adı, "Kurtlukta, düşeni yemek kanundur" sözünden gelir. "Kanlı Tuzak", "Sürek Avı" ve "İnsanlık Sorunu" başlıklı üç bölümden oluşur. Her bölümde yeni kahramanlar ortaya çıkar ve olaylar yeni kahramanların dilinden anlatılır. Birinci bölümün anlatıcısı Abdülkerim Bey (eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey), ikinci bölümün anlatıcısı Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Kara Kemal, üçüncü bölümün anlatıcısı ise Kara Kemal'in çocukluk arkadaşı Emin Bey'dir. Eser, 1969'da ilk yayımlandığında cumhuriyet yönetimini eleştirme ve Mustafa Kemal Paşa'yı küçük düşürme yolunda birtakım suçlamalara yol açmıştır.

Sosyalist bir düşünür olarak Kemal Tahir: Marksizm yorumu ve yerli sosyalizm anlayışı

Kemal Tahir, her şeyden önce sosyalist bir düşünür. Ama öyle sıradan bir ezberci-aktarmacı sosyalist değil. Marksist literatürü Türkiye'nin Batı'dan farklı

gerçekliği içinde araştırmış ve oldukça özgün sayılabilecek sonuçlara ulaşmış bir düşündür. 1960'larda (Mısırlı yazar Enver Abdülmalik'in) ATÜT ile ilgili literatürün Türkçeye çevrilmesini istemiş. Bununla da yetinmemiş, Türkiye'de Ortodoks Marksizm haricinde yepyeni bir tartışma gündemi açmış. Düşünce hayatının farklı dönemlerinde hep aynı noktaya da saplanıp kalmamış. Hayatının son yıllarında Osmanlı için ATÜT savlarından uzaklaşmış. Kemal Tahir, Osmanlı-Türk tarihini Batı'dan olduğu kadar, Yakın Doğu'nun üretici uygarlıklarından da ayrı bir çizgi içinde değerlendirmiş, bu savlarından 60'lı-70'li yıllar Türkiye'si için birtakım sonuçlar da çıkarmıştır. Türkiye'nin toplumsal-siyasal yapısının ayrıksılığına, özgünlüğüne dikkat çekmiştir. Bunun altını özenle çizmek gerekir. Kemal Tahir'in bulgu ve saptamalarının bugünün Türkiye'si için de geçerli olan yönleri vardır.

Kemal Tahir'in düşünsel çabasının çıkış noktası Marksizm ile Türkiye gerçekliği arasındaki bağlantı, uyumluluk, örtüşme sorunuydu. Kendi aklıyla düşünen bir yazar olarak, Türkiye'nin tarihsel serüveni ve siyasal-toplumsal-kültürel yapısı ile Ortodoks Marksist teorinin şematik-mekanik açıklaması arasında derin bir çelişki görüyordu. Aynı zamanda Kemal Tahir, Batılılaşmanın Türk toplum yaşamına ve Türk insanının yaşam tarzına, kimliğine uymadığına inanıyordu. Batılılaşma, toplum katında onay görmüş, desteklenmiş, talep edilen bir süreç değildi. Aksine toplum ve devlet hayatı açısından bozucu etkileri vardı. Bu nedenle Marksizme olduğu kadar, Batılı diğer açıklamalara da mesafeyle ve şüpheyle yaklaştı. Başlangıçta Kemal Tahir Türk toplumunu açıklamakta Marksizmi elverişli bir teori olarak görmüştü. Özellikle de Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kategorisi dikkatini çekmişti. Çünkü ATÜT, Avrupa'dakinden oldukça farklı bir tarihsel gelişme aşamasına / çizgisine sahip olan toplumları (sadece Türkiye'yi değil, Çin'i, Hind'i, Mısır'ı, Mezopotamya'yı vb.) açıklamaya izin veriyordu. Marksist anlayışta ATÜT, belirli bir toplumsal aşamaya ve formasyona işaret eden üretim biçimini ifade ediyordu. Marx bu kavramı, Çin'den başlayıp Hindistan ve Mısır'a kadar uzanan kuşak içinde yer alan Doğulu toplumların durağanlığını, mülkiyet yapısının farklılığını ve devletin despotik karakterini açıklamak için geliştirmişti. İlk uygarlıkların beşiği olan bu coğrafya, Marx'a göre Avrupa'nın tarihsel-toplumsal gelişiminden oldukça farklı bir tip sergiliyordu. Marx, ATÜT toplumlarını ilkel komünal topluma daha yakın bir çizgi içinde görüyordu. Onun gözünde ATÜT, antik Avrupa uygarlığına kıyasla daha "geri" bir toplum aşamasını temsil ediyordu. Yunan-Roma döneminde Batı toplumları, köleci üretim tarzına geçerek bu aşamanın daha üzerinde bir toplumsal örgütlenmeye geçmişlerdi. Marx'a göre ATÜT'ün temel özellikleri arasında özel mülkiyetin yokluğu, sulama işlerinin devletin egemen oluşu, köylerin kendi kendine yeterli olması, el zanaatları ve üretim yöntemlerinin basitliği gibi özellikler bulunuyordu. Merkezileşmiş devlet topluma egemen olduğu için, ATÜT toplumlarında serbest pazar, dinamik sosyal sınıflar, özel mülkiyet, lonca kurumu ve burjuva demokrasisi gibi kurum ve yapılar gelişme şansı bulamamıştı. Kemal

Tahir, Marx'ın bütün bu açıklamalarını Osmanlı'ya uyarlamaya çalıştı. Ancak olmuyordu. Gördü ki, teori ile gerçeklik arasında bir terslik, bir uyumsuzluk vardı. Osmanlı-Türk toplumunun özellikleri, Marx'ın bu teorik açıklamasına uymuyordu. Sonunda, Kemal Tahir'in, ATÜT'ün Osmanlı-Türk toplumunu açıklamak için yetersiz olduğu görüşü netleşti. Ona göre Osmanlı-Türk toplumu, Marksizmin toplumların sosyo-ekonomik süreçte birbirini izleyen zorunlu aşamalar olarak gördüğü ilkel komünal toplum/kölecilik/feodalite/kapitalizm aşamaları süreci içinde yer almamaktaydı. Kendi tarihinden, kültürel ve toplumsal yapısından kaynaklanan çok daha özel bir gelişme sürecine, dinamiklere sahipti ve Batı toplumlarıyla arasında yapısal farklılıklar vardı. Bu bulguları, Kemal Tahir'i Batılılaşma olgusuna yönelik sistemli bir eleştirel düşünme çabasına sevk etti. Batılılaşma, ona göre, gerekli altyapısı olmayan bir topluma, soyut ve biçimsel bir üstyapı getirme çabasından başka bir şey değildi. Batılılaşma eylemi toplumun temeline aykırı olduğu için tepeden inme bir dayatma biçimini almıştı. İşte bu nedenle Kemal Tahir, Batılılaşma süreci ile birlikte devlet ile toplum arasındaki uyumun bozulduğunu düşünüyordu. Batılılaşma, Türk toplumuna zorla giydirilmeye çalışılan bir gömlekti. Osmanlı toplumunun kölecilik ve feodalizmden tamamen farklı, insancıl bir temel üzerine kurulduğunu anlatmayı amaçladı. Romanlarında da Türkiye'nin gerçekliğini ortaya çıkarmaya çalıştı.

Kemal Tahir, eleştirilerini Cumhuriyet dönemindeki kimi uygulamalara da yöneltmiştir. Batılılaşma ile gelen yeniliklerin toplumun bünyesine uygun olmadığına inanıyordu. Bu nedenle "Yeni Türkiye" mitolojisiyle hiçbir zaman barışık olmamış, her meseleyi hür ve bağımsız tefekkürüyle sorgulamayı tercih etmiştir. Baktığımız zaman, imparatorluğun çöküşünün getirdiği kültürel travmalar, mübadele, azınlıklar sorunu, Sevr, Kurtuluş Savaşı, Lozan ve yeniden-kuruluş üzerine ne kadar derinlikli ve ayrıksı düşündüğünü görebiliyoruz. Bununla da sınırlı değil. Cumhuriyetin tek partili yılları, Köy Enstitüsü ve köylülük meselesi üzerinde de derinlikli gözlem ve eleştirilerde bulunan yazar *Bozkırdaki Çekirdek*'te şöyle yazar: "Köy için bir kere, hepimiz, yabancı konuklarız! Bir çıkar umarak geliriz, sırtlarını sıvazlar, yüzlerine güleriz, sonra fertiği çekeriz! Bilirler bunu... 'Leylek senin ne kuşun / Gelir yazın, gider kışın' diye de anlatırlar! Hiçbir şeyi bilmeseler, bugünkü haliyle köyün ne demek olduğunu bilmezler mi? Köy temelden değişmedikçe, orada zor emriyle alıkonmayan şehirlielerin bir dakika durmayacağını neden bilemeyeceklermiş? Faydasız mı büsbütün enstitüler? Faydalı ama köye değil, biz hayalci ülkücülerin fantazilerimizi doyurmaya..."² *Bozkırdaki Çekirdek* romanı Köy Enstitüleri deneyiminin gerçekçi bir eleştirisi. Romanın eleştirel yaklaşımı köylülük karşısında elitist aydının tutumu ile de sınırlı değildir. Cumhuriyetin halkçılık öğretisiyle beslenen her türlü köylü romantizmine mesafeyle yaklaşmıştır Kemal Tahir. Romantik halk kahramanı hikayeleri,

² Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, İthaki Yayınları, İstanbul, s. 291.

haksızlıklar karşısında gerçek bir direncin ifadesi değildir ona göre. Eşkiya sosyal tipinin olduğu kadar köylü, şeyh ve imam sosyal tiplerinin de tarihte öncülük ve atılım sergiledikleri görülmemiştir. Bu anlamda Kemal Tahir, Yaşar Kemal'in İnce Memed figürünü de köylü romantizmi çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre "bünyesindeki eşkiyalar ile başa çıkamayan toplumlar, zamanla içlerindeki barbarlık hislerinin de iteklemesi ile o eşkiyalara hayranlık duymaya başlarlar." Bu bakış açısıyla Kemal Tahir'in cumhuriyetin elitist-halkçı aydınlarıyla uyuması mümkün değildi. Nitekim rejimin dümen suyundaki sol çevreler Kemal Tahir'i soldan tecrit ve aforoz etmekte tereddüt göstermemişlerdir. Kemal Tahir'in sosyalizm anlayışı içinde yaşadığı toplum gerçekliğine at gözlüğüyle bakmayı gerektirmiyordu. Bunu da düşünce çeperi oldukça geniş bir düşünür olmasına borçludur. Bugün yaşasaydı, "Yeni Türkiye" tartışmaları konusunda da söyleyecek özgün sözleri olurdu. Kuvvetle muhtemeldir ki, gene aykırı tezlerin savunucusu olacaktı. Kemal Tahir, gelip geçen iktidarların güvenli dağlarına sırtını yaslamadığı gibi, "aydın" postunun arkasına sığınıp Anadolu insanına ters düşmemiş, ona yabancılaşmamayı tercih etmiş bir yazar ve düşünür. Fırtına gibi estiği 60'larda, üniversite ve sanat camiasından çevresine topladığı üç-beş insan bile onu ne derecede anladı, tartışılır. Bizlerin bugün çeşitli açılardan Kemal Tahir'den öğreneceğimiz şeylerimiz var, Türkiye'nin histerik halleri ve geçirdiği ağır travmalar sürdüğü sürece ileride de hep olacak.

Kemal Tahir, kendi toplumunun şartlarını iyi bilen, içinde bulunduğu coğrafyanın sorunlarına vakıf, bu sorunlara ileri derecede duyarlı, eşi nadir bulunur özgünlükte bir düşünür. Öte yandan, Kemal Tahir kendi ülkesinde sosyalizmden aforoz edilmiş bir düşünür. Reel-skolastik sosyalizmin çöküşü de Kemal Tahir'in özgün düşüncelerinin tanınmasını, anlaşılmasını sağlamadı. Çeşitli düzeylerde yazdığı kitapları bile -romanları, notları- hala yeterince tartışılmış, anlaşılmuş değil maalesef. Öncelikle belirtilmesi gereken bir konu, Kemal Tahir'in, gerek romancı olarak, gerekse orijinal toplum analizleriyle, İslam dünyasında olduğu kadar Batı dünyasında da yeterince ne demek, hemen hemen hiç ilgi görmemesi. Buna karşılık Türk edebiyatı içinde özel, müstesna ve vazgeçilmez bir yeri olması. Kemal Tahir'i anlamak için önce bu çelişkinin açıklanması gerekir.

Kafka, nitelikli bir edebi eser için "beyindeki donmuş denize indirilen bir balta" metaforuna başvurur. Bu söz Kemal Tahir'in ayrıksı romanları -bir o kadar *Notlar*'ı- için de belli bir anlam taşıyor. Kemal Tahir, romancı sezgisıyla, yoğun tarih ilgisiyle içinde yaşadığı *socius*'un düğümlerini çözme uğraşına girişmişti. Tahlilleri kadar yanılırları da öğretici olmaları dolayısıyla değerlidir. Hatta gören göz için, herhangi bir yüksek eğitimden geçmemesine rağmen, hayatın içinde kendini yetiştirmiş biri olarak, Türk toplumunu Türkiye'de kürsüleri işgal eden birçok kişiden daha gerçekçi bir biçimde tahlil edebilmiştir. Onun Batılılaşma sürecinin topluma ödettiği ağır maliyet hakkındaki tespit ve vargıları, bugün yaşları yetmiş geçiren bazı Kemal Tahir muarızları solcu yazarlar tarafından da anlaşılmakta, hatta üstü örtük biçimde ifade edilmektedir.

Kemal Tahir'in romancı hissiyatının ve düşüncesinin Türkiye'de kavranması açısından hala büyük engeller var. Bu engellerin başında da, sosyal düşüncenin güncel siyasal gelişmelere aşırı derecede bağımlılığı geliyor. Kemal Tahir'in hayatı boyunca daima muhalif düzlemde anlam kazanmış hissiyatını ve düşüncelerini güncelliğin bataklığı içinde değerlendirmek ise pek mümkün ve elverişli gözükmemekte. Elbette çeşitli siyasal çevreler Kemal Tahir'e ilgi göstermeyi sürdürüyor. Ancak bu ilginin ne derecede sahih ve derinlikli bir ilgi olduğu tartışma konusu. Çoğunluğu büyük yazarı ölüm yıldönümü olan Nisan ayında hatırlayıp, geri kalan aylarda unutmayı tercih ediyorlar. Özel günlerde sözümona "sahiplenmek" dışında pek de hatırlanmak istenmeyen, görüşlerinden yararlanılmak istenmeyen, tam tersine güncel ilgilerin odağında görüşleri istismar edilen bir yazar Kemal Tahir. Böylesine takvim meraklısı, gündem bağımlısı bir ilginin ciddi bir entelektüel tartışma gündemi doğurmasını beklemekse imkansız görünüyor.

Portresinin bir nebze daha olsun netleşmesi için bir şeyi daha eklememiz gerek: Kemal Tahir'in yazdıkları siyasetle, siyasetin her boyutuyla makro-mezzo-mikro düzeyde ilgili olmuştur. Servet avcısı bir katilin Boğaziçi'ne açılan bir teknede zavallı bir gayri müslimi boğazlama planları ve bunu gerçekleştirmesinin hazin öyküsü; Cumhuriyetin 20'li yıllarında topraklarından zorla sürülmüş bir Kürt aşiret liderinin maiyetiyle birlikte yurdundan Trakya'ya kadar geçen yolculuğu sırasında başına gelen akıl almaz olaylar; idealist bir Osmanlı topçu yüzbaşısının Milli Mücadele sırasındaki dramatik bocalamaları ve daha çok sayıda örnek, Kemal Tahir'in meselelere çok katmanlı bir çerçevede baktığını gösterir. Bireysel dram, toplumsal dramdan soyutlanamaz. Bu nedenle Kemal Tahir'in çizdiği karakterler asla sabit bir pozisyonda değildirler. Ele avuca sığmazlar, şartların zorlaması sonucu olumsal ataklar gösterirler, her ne olursa olsun hep bir diyalog arayışı içindedirler. Kendi içlerine kapandıkları an tükenirler. Sorunlar karşısında anlam arayışı ve çözüm peşinde koşmalarından dram doğar. Kemal Tahir'in kahramanları belirli bir özden, fıtrattan yoksun, kanlı-canlı ve gelişime açık insanlardır. Onun kahramanları, Namık Kemal'in veya onun ardıllarının kaleme aldıkları türden idealleştirilmiş, yüksek, ulaşılmaz, duygusal bakımdan adeta donmuş, karton tipler değildir. Savaşçı yorgundur, yorulur, düşer, tekrar kalkar.

Nazım Hikmet ve Yaşar Kemal, şiir ve romanlarının çevirileriyle Arap-İslam dünyasında tanınsa bile Kemal Tahir için benzer bir şeyin söz konusu olmaması düşündürücüdür. Kemal Tahir'in Arap-İslam dünyasına özel bir ilgisi yoktu; Arap ülkelerinde geçerli olan Baas tipi bir askeri-otoriter sosyalizme de hiçbir zaman sempatisi olmadı. Bunu net bir biçimde söyleyebiliyoruz. Öte yandan, Türkiye'de geçerli olan sosyalist akımlara karşı da eleştirel mesafesini hep korudu. Dışarıdan güdümlü TKP'den güleryüzlü sosyalizmi temsil eden TİP'e, 68 gençlik örgütlerine kadar hepsini kendine has politik üslubuyla eleştirdi. Eşkiyalığın ve kıyıcılığın her türüsüne karşı çıktı. Kerim Devlet tezlerini ortaya atar-

ken bile hep Socius'u merkeze aldı, insan karakterinin/ malzemesinin, kalitesinin değerine dikkat çekti. Kimileri onu, *Devlet Ana*'daki yaklaşımından dolayı bir "devletperest" sayabilir. Gerçekte değildi. Olması da mümkün değildi. Devlet kendi başına bir değer değildi. Kimileri onu Atatürk ve rejim düşmanlığıyla suçladılar. Bu suçlamalar hep havada kaldı. Onun farklı görüşleri, solun toplumda tutunamayışı, savrulmaları ve çaresizliği noktasında bugün bile uyarıcı niteliktedir. Kemal Tahir, henüz hayattayken, toplumdan kopuk, Sovyet-Çin bağımlısı veya rejim-TSK yörüngesine girmeyi marifet bilen solun çöküntüsünü yıllar öncesinden öngörmüş bir aydındır. Yapay çimenler üzerinde biten, Türkiye'nin düzeniyle barışık hakim sol karşısında sanki bir ısırğan otu gibi dikilmiş, kimsenin (özellikle canı yanacak olan gençlerin) sorumluluğunu kaytarma ve hileci bir yoldan üstlenmeden, onları tahrik etme yoluna gitmeden, sosyalizm adına bildiklerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Onun hassasiyetleri belki bugünkü nesil için pek bir şey ifade etmiyor ama Kemal Tahir 60'lardan bu yana Türkiye'de ve dünyada gerçekleşen gelişmelerin çoğunu kişisel tecrübesi, yordamı, aklı ve sezgisiyle, şaşmaz bir kesinlikte olmasa bile önceden görmüş ve görüşlerini de kimseden çekinmeden, herhangi bir siyasi merkezden direktif almadan, yalnızlaşma pahasına, yüreklile söyleme cüretini göstermiştir. 68'li gençlere yönelik olarak emperyalizme karşı mücadelenin "çocuk oyuncuğu" olmadığı yönündeki uyarıları, Sovyetler'in iflası, solun tepesine inen 12 Eylül balyozu, ardından Türkiye'nin yumuşak karnında kümelenmiş Baas yönetimlerinin adeta domino taşı misali çöküşü vb. gelişmeler karşısında önsezilerinin, tahlillerinin hemen hepsi doğru çıkmıştır. Kabul etmeli ki, onun öngörülerinin gücü Avrupa solundan daha keskindir. Temelde yatan Batılılaşma/Baticılaşma açmazı konusundaki görüşleri onun bir zaafiyeti, "soldan kaçış"ının gerekçesi gibi değerlendirilmesine rağmen, bir başka temel gerçeği ifşa etmektedir: Mevcut zihniyet yapısıyla solun bu topraklarda asla kök salamayacağı, birtakım elitist kadrolara mahsus sıradan bir kimlik veya statü sağlamanın ötesine geçemeyeceği, yerlileşemeyeceği, bozkıra ekilen çekirdeğin filiz vermeyeceği tespitini yapmıştır. Türkiye'de solun makus tarihi göz önünde bulundurulacak olursa, Kemal Tahir'in bugün yeniden, bambaşka bir tarzda okunması gerekmiyor mu?

Bugünden geriye doğru baktığımızda bir arayış ve mücadele çağı aydını olarak Kemal Tahir, gerek romancılığı ve düşünsel arayışlarıyla, gerekse hayat önündeki tutumuyla Türk edebiyatında sıradışı ve aykırı bir yerde durmaktadır. Yaşadığı dönemde edebiyat ve düşünce iktidarları tarafından sözleri pek hoş karşılanmamıştır. Buna karşılık edebiyat dışı alanda, tarih ve toplum düşüncesi alanında bir "Kemal Tahir duyarlılığı"ndan söz etmek mümkündür. Hatta onun edebiyat, tarih ve toplum duyarlılığı arasında kopmaz bir bağ vardır. Daha doğrusunu ifade edelim: Kemal Tahir için edebiyat, tarih ve toplumbilim birbirinden kategorik olarak ayrılamaz unsurlardır. Kemal Tahir edebiyatı kişisel veya öznel bir mesele olarak görmez. O yüzden, romanlarında kendisine dönük bir yazarın sayıklamalarından (bugünün modası) eser yoktur. Kendisine dönük ol-

madığı gibi, bireylerin hikayesini anlatırken bile onları içinde bulunduğu toplumdan soyutlamaz. Toplumdan soyutlanmış bireylerin hikayesi ona yabancıdır, bunlar suni kahramanlık hikayelerdir. Edebiyatta bireyin dramına odaklanmak kolayca kaçan bir yazar tavrıdır. Kemal Tahir'in romanlarında, beklenmedik olaylar karşısında drama düşmüş bireyler ruhsal bir hesaplaşma içine girmiş olsalar bile, bu, salt kişisel ve içsel bir hesaplaşma değildir. Kemal Tahir'in şahsiyetlerini sözcüğü Oğuz Atay'ın biteviye bir içsel hesaplaşma yaşayan şahsiyetlerinden ayıran şey budur. Ancak gözden kaçan bir nokta, Atay'ın içsel hesaplaşma kahramanlarının da gerçekte toplumsal bir hesaplaşma yaşamalarıdır. Kısacası, Kemal Tahir'in romanlarında birey yoktur, şahsiyetler vardır. Bu bakış açısı Ziya Gökalp'in "Türk harsında birey yoktur, şahsiyet vardır" sözüyle de uyumludur. Kemal Tahir'in kişinin dramına karşı toplumun dramını koyması sosyalist kimliğinin bir gereğidir. Öncelikle bunun altını çizmek gerekir. Bu sözü iki boyutta değerlendirebiliriz: Birincisi, Kemal Tahir kişi kültürüne inanan bir aydın değildi. Kişi yüceltmesi ve tapınması karşısında daima eleştirel bir tavır sergiledi. Bu tavrını hem reel sosyalizmin putlarına, hem de Cumhuriyetin tek adam figürlerine karşı aynı eleştirelilikle sürdürdü. İkincisi, Kemal Tahir toplumcu bir aydıydı. Toplumun gücüne inanıyordu. Bireysel kahramanlık mitolojilerine, romantik kişi anlatılarına değer vermiyordu. Onun gözünde toplumdan bağımsız birey, kartondan bir kahramandı. Bu nedenle Kemal Tahir toplumun dramını incelemiştir. Yoksa, bireyin dramını önemsememesi diye bir şey söz konusu değildir. Dram nedir? Cevabı: Dram, hayatın normal seyrinin aksamasından, şartların ani değişmesinden doğar. Bu nedenle Kemal Tahir bireye özcü bir açıdan, fitrat itibarıyla değil, tarihsel ve olumsal bir çerçevede bakar. Olumsal bakış şu anlamdadır: Birey, kendisinin belirleyemediği birtakım dışsal şartlarla kuşatılmıştır; şartlar her an ve sürekli değişebilir; işte böyle durumlarda, şartların sürüklemesi karşısında acz veya tereddüt içine düştüğü ya da şartlara direnme çabası gösterdiği anlar bireyin kimliğini tayin eder. Dram buradan doğar ve edebiyat da temelde bir dram sanatıdır. Bireyin dramı toplumun dramından hiç de bağımsız değildir. Dünya edebiyat tarihinin ortak mirası gösteriyor ki, sırf kendi egosuna odaklanmış, salt kendi kişisel hayat tecrübesini aktarmaya çabalayan, salt gündelik kaygılarla yazan bir yazar sahici bir söz söyleyemez. Bu tür roman örnekleri sadece tüketilip vakti gelince bir köşeye atılırlar, unutulmaya terk edilirler. Sahici edebiyat, insanlığın ortak tecrübesine dayanır. Bu bakımdan Kemal Tahir romanı bir majör edebiyat örneği olarak görülebilir. Günümüz edebiyatında ise minörlük anlayışı egemen. Bu nedenle -büyük harfle- Toplum ile edebiyat arasında bağ kopma noktasına gelmiş bulunuyor.

Günümüzün siyasal ve entelektüel iklimi açısından değerlendirildiğinde Kemal Tahir mirasının ve tavrının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bugün mevcut anaakım siyasal ve entelektüel yelpazenin bütün kanatları bir yandan birbirini hem kışkırtıp besledikleri gibi, öbür yandan hiçbirini müştereken paylaşılacak bir seçenek sunmuyorlar. Siyaset tıkanmış, kültür çölleşmiş durumda, düşünce

üretimi ise derin bir kriz içinde. Egemen iktidar-medya ağı içinde öne çıkanlar, sözde kamu sahnesinde «temsil» namına boy gösterip bayatlamış bir tiyatro oyununu mütemadiyen sergiliyorlar. Toplumca müştereken anlamlı bir şeyler paylaşabilmemiz için, daha doğrusu gerçekten paylaşmayı yeniden öğrenmek için farklı bir sosyalizm seçeneği üzerinde yeniden düşünmemiz gerekiyor. Bu mümkün. Kemal Tahir'in romanlarını, on beş ciltlik *Notlar*'ını yeniden okumak iyicil bir sosyalizmin nasıl mümkün olabileceğine ilişkin bize hala yol gösterebilir. En azından, yaşanan onca trajik tecrübeden sonra Türkü, Ermenisi, Kürdü, Süryanisi, Rumu ile birlikte ne gibi ortak tecrübe ve zenginlikleri paylaşmaktan mahrum kaldığımızı görmemizi sağlayabilir. İnsan dışlamanın, hoyratlığın, kıyıcılığın, eşkıyalığın mantıksızlığını, ucubeliğini hepimize gösterebilir. Bu okuma tecrübesi belki anlamlı bir barış ve aynı zamanda anlamlı bir mücadele için bir başlangıç noktası oluşturabilir. En azından toplumla bütünleşmiş, ödül-beklen-tisiz, reklamsız, gerçekçi toplumcu romanların yeniden yazılması için bir imkan doğar. Ucuz bireyciliğe, tekadam kültüne, ulusçuluğa veya muhafazakarlığa prim vermeyen toplumcu bir kültürün oluşması için bir fırsat doğar. Böyle bir serüvenin de bir bedeli olacaktır şüphesiz. Ama ödenecek bedele değer. Yeter ki, her şeyi olduğu gibi bu tecrübeyi de sulandırmayalım. Önceleyn kendi içimizdeki putları kırmayı başaralım.

Ölümünün üzerinden geçen kırk yılı aşkın bir süre sonunda şunu da belirtmek lazım: Bir zamanlar Kemal Tahir'i suçlayıcı nitelikte sözler söyleyip de sonradan -aradan neredeyse yarım asır geçtikten sonra- yazara haksızlık yaptığı hissine kapılıp sözünü tashihe yönelen kimi yazarlar yanında, öteden beri Kemal Tahir adını zikredip de son dönemde onun adını iktidar odaklarıyla uyumlu bir mecra-da gündemde tutma gayreti sergileyen, merkez medyada bambaşka Kemal Tahir portreleri çizen entelektüeller de yok değil. Sorun şahıslarda değil elbet; Kemal Tahir gibi meraklı, donanımlı ve sorgulayıcı insanlara tahammülleri olmadığı için ortamı bulandırarak yeni nesilleri kötü etkiliyorlar, o kadar. Güç-bilgi-ser-maye-medya ilişkilerinin malum düzeneğine sağladıkları olağanüstü uyumu göz önünde bulunduracak olursak, böyle bir hal çok da anlaşılır. Öte yandan, görünmez diyalektiğin hep işlediğini belirtmek bizlere düşüyor; kimsenin bu sözleşmeli çadır tiyatrosunda olup bitenlerin farkında olmadığı sanılmasın. Kemal Tahir sayesinde edebiyatın sosyolojisinin, sosyolojinin sosyolojisinin, düşünce-nin tarihinin bizlere yabancı olmadığını artık yüksek sesle söylememiz gerekiyor.